

ROMEO ZENO CREȚU

**PERSPECTIVE CLASICE
ÎN PSIHOLOGIA
PERSONALITĂȚII**



EDITURA UNIVERSITARĂ
București, 2012

Cuvânt înainte

Cartea de față prezintă cititorului principalele teorii și modele pe baza cărora, de-a lungul timpului, oamenii de știință au încercat să descrie și să explice organizarea structurală dar și funcționarea dinamică a personalității. Data lor de fabricație le recomandă astăzi ca teorii clasice, dar în ciuda vârstei lor, multe dintre acestea sprijină încă, în mod valid, practica și intervenția în domeniul personalității. Mai mult decât atât, acestea constituie temelia pe care au evoluat o parte din abordările actuale în psihologia personalității.

Am încercat să expunem aceste teorii cât și dezvoltările din interiorul lor, pe cât posibil, într-o ordine cronologică, astfel încât, parcurgerea lor să ofere celor interesați scheletul conceptual care fundamentează arhitectura acestui construct psihologic abstract, denumit generic: Personalitate. De asemenea, acolo unde a fost cazul, am prezentat minimal schemele conceptuale care fac posibilă intervenția programată în fluxul dinamicii comportamentale, specifice unui anumit individ, cu scopul ameliorării condiției sale psihologice.

Sperăm ca lectura acestei cărți să permită cititorului înțelegerea conflictelor interioare, a mecanismelor de apărare și a complexelor psihologice, a filtrelor perceptivă după care lecturăm realitatea și în funcție de care reacționăm specific, a felului în care comportamentul nostru a fost programat prin diferite scheme de întărire, dar și a modului în care toate aceste diferențe capătă o structură organizată, relativ unică.

Autorul

CUPRINS

I. INTRODUCERE ÎN	10
PSIHOLOGIA PERSONALITĂȚII	11
1. Concepte în psihologia personalității	11
2. Perspective de definire a personalității	12
3. Niveluri de organizare și cercetare a personalității	18
II. ABORDAREA PSIHANALITICĂ	22
1. Introducere	22
2. Teoria psihanalitică a personalității	22
2.1. Dezvoltarea personalității	24
2.2. Stadiile de dezvoltare psihosexuală	26
2.3. Structura personalității	29
2.4. Mecanismele de apărare ale Ego-ului	34
3. Măsurarea personalității din perspectivă psihanalitică	37
4. Abordarea psihanalitică post-freudiană	39
4.1. Concepția lui Carl Gustav Jung (1875-1961)	40
4.2. Concepția lui Alfred Adler (1870-1937)	43
4.3. Concepția lui Erich Fromm (1900-1980)	45
4.4. Concepția lui Erik. H. Erikson (1902-1994)	46
III. ABORDAREA PSIHOMETRICĂ	49
1. Modelul Clasic Dispozițional (Modelul Trăsăturilor Dispoziționale)	49
1.1. Concepția lui Gordon W. Allport (1897-1967)	50
1.2. Concepția lui Raymond B. Cattell (1905-1998)	58
1.3. Concepția lui Hans J. Eysenck (1916-1997)	61
1.4. Modelele Big Five	66
1.5. Critici formulate cu privire la modelul trăsăturilor	68
2. Modelul interacționist	69

2.1. Două viziuni teoretico-metodologice în modelul interacționist	70
3. Modelul condițional dispozițional (MCD)	75
IV. ABORDAREA FENOMENOLOGICĂ	79
1. Abordarea personalității din perspectivă fenomenologică	79
1.1. Particularități ale teoriei fenomenologice	81
2. Teoria constructelor personale elaborată de George Kelly (1905 – 1967)	82
2.1. Definirea constructului personal	83
2.2. Asumpții ale Teoriei constructelor	84
2.3. Proprietăți ale constructelor	86
2.4. Postulatul fundamental și cele 11 corolare	87
3. Teoria auto-actualizării elaborată de Carl Rogers (1902-1987)	91
3.1. Tendința de auto-actualizare	91
3.2. Self-ul (Eul) / self-conceptul	92
3.3. Nevoia de considerație pozitivă	94
3.4. Condițiile de valorizare	96
3.5. Implicații asupra creativității	96
3.6. Piedici în calea auto-actualizării	97
3.7. Procesele defensive	98
3.8. Ajustarea psihologică	99
3.9. Terapia centrată pe client	99
V. ABORDAREA COMPORTAMENTALĂ A PERSONALITĂȚII	100
1. Tipuri de abordări comportamentale	100
2. Condiționarea clasică	102
2.1. Condiționarea clasică a emoțiilor	104
2.2. Interpretarea alterantivă a comportamentului	106

2.3. Tehnici terapeutice asociate cu condiționarea clasică	107
3. Condiționarea operantă	108
3.1. Întărirea comportamentului	110
3.2. Măsurători obiective	110
3.3. Identificarea condițiilor-stimul	112
3.4. Generalizare versus discriminare	113
3.5. Formarea comportamentului (shaping)	113
3.6. Graficul de întărire	114
3.7. Analiza funcțională	116
IV. TEORII SOCIAL-COGNITIVE ALE	
PERSONALITĂȚII	122
1. Introducere	122
2. Teoria învățării sociale propusă de Rotter	123
3. Învățarea observațională (IO)	125
4. Teoria social-cognitivă bazată pe variabile persoană	129
Bibliografie	133

I. INTRODUCERE ÎN PSIHOLOGIA PERSONALITĂȚII

1. Concepte în psihologia personalității

Personalitatea este un concept lansat în psihologie. Cu toate acestea, astăzi cercetarea personalității depășește granițele psihologiei ea fiind cercetată științific și de științele biologice și medicale. Deși personalitatea este un concept psihologic, ea funcționează pe o bază biochimică și neurologică, modificările de la aceste niveluri având frecvent corespondență vizibilă la nivelul psihocomportamentului.

Structura multinivelară a personalității a antrenat și confecționarea unor concepte distincte cu care cercetătorii să poată opera în investigațiile lor. Din acest motiv unele manuale de psihologia personalității (Zlate, 2000; Macsinga, 2000) introduc clarificări conceptuale legate de termenii cu care cercetarea operează în planul biologic versus social. Delimitările conceptuale vizează patru termeni principali:

Individ: reprezintă ansamblul însușirilor biologice, înnăscute care-i asigură adaptarea la mediul natural. Termenul desemnează orice entitate vie considerată în integritatea sa nedezmembrabilă. Termenul are aplicabilitate generală și nu restrictionată exclusiv la universul uman. De asemenea termenul de individ nu suportă conotații valorice. De-a lungul evoluției ontogenetice, aceste însușiri biologice se diferențiază, se specializează, se corelează în așa fel încât, la un moment dat, are loc *individualizarea* – procesul prin care se ajunge la individualitate.

Individualitate: este individul care a suportat de-a lungul existenței sale un proces de diferențiere, căpătând o note distincte, originale (frecvent cu valoare funcțională). În acest caz însușirile biologice se specializează, se ierarhizează și se integrează formând o structură originală. Corespondența în plan social a individului o constituie persoana.

Persoana: reprezintă termenul corespondent în plan social al individului. Persoana este individul uman amplasat într-un cadru relațional, așa cum este perceput de către partenerii săi sociali. Persoana cuprinde ansamblu de însușiri psihice care reflectă adaptarea specifică a fiecărui individ la mediul său social. Pe scurt persoana este omul social. Echivalentul în plan social al individualității este personalitatea.

Personalitate: termenul ce se referă la modul unic de structurare și organizarea a caracteristicilor psihologice ale persoanei. Personalitatea reprezintă sistemul integrat de caracteristici psihologice valorizate în manieră unică. Omul ca personalitate deține un profil axiologic distinct. Personalitatea este persoana plus valoarea.

Actualmente aceste delimitări conceptuale sunt frecvent încălcate. În literatura de specialitate termenii sunt mai degrabă utilizați interșanjabil, ceea ce aduce complicații suplimentare la definirea personalității.

2. Perspective de definire a personalității

Pentru termenul de personalitate, de-a lungul timpului, au fost vehiculate mai multe definiții fără ca una singură să se impună.

În abordarea cotidiană se consideră că cei ce au personalitate sunt capabili să influențeze cu ușurință pe

ceilalți pe direcția dorită (de exemplu liderii informali precum Che Guevara), prin ideile, atitudinile și acțiunile lor. Cu alte cuvinte, personalitatea ar fi un ansamblu de calități și abilități care conferă individului eficiență psiho-socială. O astfel de definiție este însă departe de a reprezenta o operaționalizare științifică satisfăcătoare.

O altă abordare cotidiană, dar reduționistă este cea în care personalitatea unui individ este echivalată cu trăsătura lui dominantă. De exemplu, despre un individ se spune că este timid, despre altul sociabil, despre altul prefăcut, despre altul narcisic, megaloman etc. Atunci când o persoană se distinge social doar printr-o singură caracteristică, toate celelalte fiind eclipsate, avem de-a face frecvent cu o personalitate dizarmonică sau psihopată. În atare situații este de înțeles de ce observatorii și partenerii sociali se mulțumesc cu astfel de definiții ”condensate”, chiar dacă sunt reduționiste.

Părintele psihanalizei, Sigmund Freud, a conceput personalitatea ca o structură tripartită formată din Sine, Eu și Supraeu, prima dintre acestea depozitând energia fundamentală psihosexuală a omului (libido), care prin confruntările cu realitatea și cu socialul ar genera dezvoltarea ultimelor două instanțe de-a lungul mai multor stadii de dezvoltare. Psihanaliștii au reliefat faptul că personalitatea este o structură psihică plină de dinamism, acesta din urmă izvorând din confruntarea Sinelui cu Eul și Supraeul.

Personologii prin reprezentantul lor cel mai de seamă, Gordon Allport (1961), considerau că personalitatea ”reprezintă organizarea dinamică în interiorul individului a acelor sisteme psihofizice care-i determină gândurile și comportamentele caracteristice” (p.28).

Așa cum se poate observa, în această definiție autorul realizează o conectare necesară între planul biologic și cel comportamental. Personalitatea este un sistem ”organizat”, deci se prezumă că în spatele acestei organizări există anumite legități care controlează/ determină manifestările externe (gânduri, comportamente). Cu toate acestea, așa cum vom vedea, există și situații în care gândurile și comportamentele coerente ale persoanei sunt controlate concomitent de către factorii externi. Allport introduce în definiție atributul ”dinamic”, ceea ce sugerează modificări de-a lungul existenței individului; cu toate acestea ele s-ar reflecta în aspectele ”caracteristice” ale individului.

Ceva mai târziu, în rândul personologilor, s-a conturat o abordare intitulată – psihometrică – cu scopul declarat de a emula în cercetarea personalității rigurozitatea din științele exacte.

Psihometricienii au revenit la sugestia oferită de modul cotidian de definire a personalității, prin apelul la calitățile individuale observabile în comportament, considerând în plus că, pentru acestea, se poate descoperi o organizare subiacentă distinctă (variabile latente) ce controlează expresia externă de manifestare. Din perspectivă psihometrică personalitatea a fost concepută și ca ansamblu de trăsături dispoziționale care diferențiază indivizii între ei.

Raymond Cattell (1965) considera că: Personalitatea unui individ este ceea ce ne permite să prezicem ce va face un individ într-o anumită situație (p.83). Cattell s-a bazat pe factorii extrași prin demersurile statistice de analiză factorială pentru a prezice ceea ce va face personalitatea. Conform cercetării empirice realizate de Cattell personalitatea putea fi redusă la 16 factori-sursă.

Într-o cercetare de referință (Costa și Mc Crae, 1992), validată transcultural ulterior, personalitatea a fost restrânsă la 5 superfactori – Deschidere, Conștiinciozitate, Extraversie, Agreabilitate, Nevrotism – fiecare având 6 fațete. Deși astfel de factori contribuie la descrierea diferențelor interindividuale, explicarea și predicția personalității bazată pe factori-trăsătură nu a adus rezultate satisfăcătoare (Mischel, 1968; Krahe, 1992; Borsboom, 2006). Predicția personalității s-a făcut în abstracție de variabilele situaționale. Psihometricienii au considerat că doar factorii interni pot prezice ce va face persoana, variabilele situaționale fiind considerate o sursă de eroare. Mulți autori au aderat la ideea că personalitatea este mai mult decât o simplă înșiruire de trăsături, chiar dacă sub aspect descriptiv acestea pot furniza un mod convenabil de operaționalizare.

Prin urmare, s-a conștientizat faptul că o definiție solidă a personalității ar trebui să integreze concomitent nu doar aspectul descriptiv, ci și cel explicativ-predictiv, nu doar aspectul manifest al personalității (psiho-comportamentul, trăsăturile), ci și cel latent (biochimia și procesările caracteristice). În plus în aceeași definiție ar trebui să fie surprins nu doar aspectul static al personalității, ci și cel dinamic, adică interacțiunea bilaterală de ansamblu a personalității cu environmentul, dar și cea dintre fiecare nivel de organizare al personalității cu toate celelalte niveluri și cu mediul extern.

Mult mai târziu, ca urmare a primelor rezultate aduse în paradigma interacționistă, Pervin (1996) a propus o definire a personalității care să satisfacă cerințele sugerate mai sus. Personalitatea a fost definită ca ”...organizarea complexă a cognițiilor, afectelor și comportamentelor care conferă direcție și pattern (coerență) vieții personale.

Precum corpul, personalitatea constă atât în structură și procese și reflectă atât natura (genele) cât și dobânditul (experiența). În plus, personalitatea include efectul trecutului, memoriile, construcțiile prezentului și viitorului. O astfel de definiție răspunde caracterului compozit, hipercomplex și naturii multinivelare a acestui construct – personalitatea. Definiția propusă încă de la acea dată, a fost o proiecție dezirabilă despre cum trebuia gândit și acționat în explicarea personalității. Nu se poate spune însă că, la ora de față, această definiție reflectă imaginea integrată organic, a unui câmp de cercetare. Dar, în ultimul deceniu au început să fie realizați pași semnificativi spre o cercetare multidisciplinară, integrată, care să probeze empiric pretenția unei astfel de definiții.

Dintr-o perspectivă biologică, Plomin et al., (2008) prezentau rezultate încurajatoare aduse de genomica funcțională. Aceasta realizează un demers de analiză de tip bottom-up, ce ascensionează de la nivelul genelor și al transcriptomului, la cel al proteomului și la cel al neuro-mului (creierul), pentru ca în final să ajungă la explicarea fenomenului (comportamentul uman). Se asumă că legăturile dintre toate aceste niveluri de analiză sunt corelaționale (până la proba contrarie). Doar corelațiile dintre variația ADN și variația comportamentală se consideră că sunt indicatori cauzali întrucât comportamentul nu poate modifica secvența de nucleotide din ADN. ADN-ul ar fi singura clasă a priori cauzală. Personalitatea este așadar un sistem de nivel individual, organizat ierarhic ce integrează aspectele legice după care funcționează și interacționează toate aceste subsisteme componente, într-un anumit environment.

Din perspectiva abordării social-cognitive, personalitatea este reflectată în patternul unic al individului de coping și transformare a environmentului, în special social. Expresia vie a sistemului este o amprentă de personalitate. Amprenta personalității se referă la un pattern de variație comportamentală trans-situatională, care dispune de stabilitate la un nivel intra-individual de analiză (Mischel și Shoda, 1995). Întrucât semnul distinctiv al persoanei este amprenta sa psihocomportamentală, mulți cercetători au conștientizat faptul că psihologia personalității trebuie să fie focalizată pe individ și pe legitățile intrinseci acestuia; doar în rare cazuri acestea pot fi generalizate la nivelul unor grupuri restrânse/ tipuri psihologice (Molenaar, 2004; Shoda și LeeTiernan, 2002). Înțelegerea, programarea și coordonarea unei schimbări în personalitate nu pot fi realizate fără identificarea amprentelor, a elementelor interne și externe care susțin aceste amprente, înrădăcinate concomitent în planul biologic și psihosocial al persoanei. În plus, în abordările social-cognitive variabilele situaționale au început să fie modelate explicit în demersurile explicativ-predictive ale personalității.

De-a lungul timpului perspectivele de definire și cercetare aplicate personalității au dat naștere la conflicte aprinse. Astăzi, de pe urma lor, pare să se fi sedimentat următoarele concluzii cu valoare de principiu în psihologia personalității:

Sub aspect de compoziție, personalitatea subsumează patternuri cognitive, afective și comportamentale, definitorii pentru individ, împreună cu patternurile biochimice și bioelectrice care le susțin.

Personalitatea este un sistem complex, configurat prin organizarea dinamică a acestor patternuri de-a lungul

existenței și confruntărilor cu presiunile ambientale. Dezorganizarea personalității este un proces invers și un semn clar de patologie.

Personalitatea este cel mai important determinat intern al calității conexiunilor adaptative pe care individul le stabilește și întreține cu environmentul, în special cu cel social.

Prin toate acestea personalitatea devine un construct psihologic hipercomplex ce evoluează după patternuri coerente de manifestare pe coordonate de timp și spațiu.

Trebuie să reținem că personalitatea constituie astăzi obiectul mai multor științe, reunite generic sub sintagma de ”științe comportamentale”, nu doar al psihologiei personalității. Între acestea, psihologia personalității ca știință încearcă să descrie, să explice și să prezică patternurile de coping pe care un individ dat le construiește, le organizează distinct și le activează specific, într-un context dat de existență. Vorbind despre misiunea psihologie personalității, Funder (2001) considera că aceasta ar trebui să fie conturată de demersurile de explicare a patternurilor de gândire, emoție și comportament caracteristice individului, împreună cu mecanismele psihologice, ascunse sau nu, în spatele acelor patternuri.

3. Niveluri de organizare și cercetare a personalității

În ciuda abordărilor multidisciplinare din științele comportamentale, personalitatea este încă departe de a deveni o arie de cercetare deplin integrată. La ora de față, cercetarea personalității rămâne în bună parte scindată în câteva mari abordări. Unele dintre acestea s-au aflat în conflict încă de

la început, comunicarea dintre ele fiind absentă și în prezent.

Literatura științifică indexată ISI sugerează o efervescentă a cercetării în interiorul abordării biologice și a celei social-cognitive, acestea fiind de altfel singurele care oferă primele modele de abordare integrată a personalității. Cu toate acestea, din punctul de vedere al serviciilor practice oferite publicului larg, se pare că fiecare abordare luată izolat este la fel de activă.

Nivelul biologic abordează și modelează mecanismele genetice, epigenetice, biochimice și bioelectrice care, prin interacțiunea simultană, concură la apariția și menținerea patternurilor comportamentale individuale. Întrebări specifice acestui nivel de abordare: În ce măsură anumite comportamente sunt moștenite genetic? Cum interacționează factorii genetici cu cei environmentali în formarea caracteristicilor diferențiatorie și stabile ale personalității?

Nivelul trăsăturilor-dispoziționale caută să identifice tipuri de calități psihologice și dispoziții comportamentale stabile, ce diferențiază indivizii. Cercetători din domeniul determină cât de stabile sunt caracteristicile individuale de-a lungul timpului și contextelor și cum se reflectă interacțiunea persoanei cu situațiile-stimul în configurarea caracteristicilor definitive. Nivelul trăsăturilor-dispoziționale caută răspunsuri la întrebări precum: Prin ce caracteristici se diferențiază oamenii între ei sub aspect psihologic? Cum este individul ca persoană? Cum diferă individul în ansamblu de alți indivizi? Ce determină comportamentele definitive ale individului: variabilele interne sau cele situaționale?

Nivelul psihodinamic explică dinamica personalității în termeni de pulsuni, conflicte și defense, toate acestea

fiind de multe ori neconștientizate de către persoană. Întrebări specifice adresate: Care sunt motivele care ghidează comportamentul persoanelor? Care sunt stadiile pe care le parcurge dezvoltarea personalității? Cum pot explica oamenii fricile iraționale, anxietatea, obsesiile? Prin ce mecanisme psihologice se apară persoanele?

Nivelul fenomenologic modelează maniera strict subiectivă prin care persoanele se raportează la lumea înconjurătoare și investighează ipotezele și constructele cu care operează indivizii atunci când acționează într-un mod sau altul, într-un context dat. Întrebări specifice acestei abordări: Este unul și același eveniment reprezentat identic de către toți indivizii? Ce structuri psihologice explică comportamentele diferite ale fiecărui individ? Cum determină constructele personale comportamentul? Ce probleme provoacă discrepanța între ”cine sunt” și ”cine aș vrea să fiu”?

Nivelul comportamental modelează felul în care patternurile comportamentale sunt învățate de individ sub influența condițiilor/ situațiilor-stimul externe. Întrebări specifice: Cum s-au format anumite comportamente, emoții, fobii, anxietăți, caracteristice unei persoane? Cum depinde ceea ”ce spune și ce face persoana” de experiența anterioară? Cum pot fi modificate comportamentele și emoțiile de noile experiențe de învățare?

Nivelul social-cognitiv se ocupă de modul în care oamenii învață și achiziționează comportamente definatorii prin expunerea la modele sociale. De asemenea explică diferențele în comportamentele sociale pe baza credințelor, expectanțelor, motivației și emoției. Un focus recent este pus pe înțelegerea modului în care procesele cognitiv-afective în interacțiune dinamică cu condițiile

environmentale participă la formarea patternurilor comportamentale definiții pentru persoană. Întrebări specifice: Cum se formează patternurile comportamentale definiții în urma expunerii la modele sociale și prin interacțiunea cu stimulii sociali? Care sunt variabilele-persoană cheie care contribuie la configurarea patternurilor comportamentale unice ale personalității? Cum influențează modul de reprezentare și procesare a informației ceea ce va face și ceea ce poate deveni persoana?